THE HEBREW JOURNAL
דער אידישער זשורנאל
PUBLISHED BY
THE HEBREW JOURNAL
JOURNAL PRESS, LIMITED
542 DUNDAS ST. WEST. Telephone Trinity 6830-6831
M. Clavir, Pres. and Gen. Mgr.
Subscription Rates: $6 PER YEAR $3.50 SIX MONTHS
Single Copy—3 cents
The Only Daily Jewish Newspaper in the Province of Ontario

פרץ און זיין געבוירן-שטאדט זאמאשטש

(צו דעם 15־טען יאהרצייט פון י. ל. פרץ)
פון נחמן מייזיל

1.

די שטאדט זאמאשטש איז שוין פון לאנג אן באריהמט אין דער אידישער געשיכטע מיט איהרע חכמים און גרויסע לייט. די זאמאשטשער גדולים האבען פון אלע מאל פאראייניגט אין זיך תורה און חכמה, אידיש און אלגעמיינעס וויסען. גארנישט אין פארגלייך מיט די אנדערע אידישע שטעט פון פולען, האט נעהערשט אין זאמאשטש א געוויסע הארמאניע צווישען די תלמידי־חכמים און משכילים. אפילו אין בית־המדרש האבען זיך געפונען השכלה־ספרים, און קיין גאר שארפער אנטאגאניזם צווישען פרומע און ניט־פרומע איז דארט כמעט ווי ניט געווען.

דער באקאנטער משכיל דוד שיפמאן, דער זאמאשטשער תושב, האט אמאל פארעפענטליכט אין „המליץ" (1878) א מין אדע אויף דער שטאדט זאמאשט. „משא זאמאשטש" הייסט אט די שיר־ושבחה. זאמאשטש — שרייבט ער — איז אן „עיר ואם בישראל", א שטאדט „וואו עס הויערט תורה און חכמה, און אין וועלבער זיי זענען געגאנגען פון אמאליגע ציידען אן האנט ביי האנט". ד. שיפמאן רעכענט דארט אויס א צעטעל פון גאונים און געלערנטע, וואס שטאמען אדער וואס האבען לענגערע פארבראכט אין זאמאשטש: דער רב און גאון ר' שלמה אשכנזי, דער מחבר פון „מרכבת המשנה" אויפ'ן רמב"ם, „חוג הארץ" איבער די ארץ־ישראל־גרענעצען), און אנדערע ספרים; ר' ישראל מזאמאשטש, איינער פון די באריהמטסטע גאליציישע משכילים, דער לערער פון משה מענדעלסאן, דער מחבר פון ספר „נצח ישראל" (1741) — וואו די שווערע ערטער פון תלמוד ווערען פארטייטשט מיט דער הילף פון געאמעטריע און אסטראנאמיע, און פיעל דינים — דורך מאטעמאטישע פארמולעס, — און דער מחבר פון פיעל אנדערע וויכטיגע ווערק; וואלף בער שיף, דער וואונדער־באראר דאקטאר, וואס מ'האט איהם געדרופען דער „מומחה לרבים", ער איז גרויס געווען אין תורה און אין חכמה, נעשטארבען אין לובלין און באהאלטען ארום קבר פון צדיק ר' שכנא; ר' יוסף צעדערבוים, דער פאטער פון אלעקסאנדער צעדערבוים, — ער האט געהאט א טיפען פארשטאנד אין תנ"ך, דקדוק, אין תלמוד, אין דער אלטער און נייער פילאסאפישער און פאעטישער העברעאישער ליטעראטור, ווי אויך ידיעות אין דער דייטשער ליטעראטור. אין צעדערבוים'ס שטוב פלעגען זיך צוזאמענקומען די אלע אויפגעקלערטע יונגלייט פון זאמאשטש און אומגעגענט; אין זאמאשטש האט געלעבט ר' ששון בלאך, וואו ער האט פארפאסט זיין „שבילי עולם" (צוויי טייליען), און זיין ברודער ר' שלמה־וואלף בלאך; אין זאמאשטש איז אויך געווען דער באוואוסטער געלערטער יעקב אייבענבוים, און דער ר. שלמה עטינגער, דער מחבר פון „סערקעלע" און די „משלים", הירש גע־ליבטער און זיין זוהן ר' פייוועל, דער פאטער פון פרצ'עס נאהענסטען וועגענ־חבר דר. יצחק געליבטער (וועגען פייוועל געליבטער (פ. נ.) דערצעהלט פרץ זעהר פיעל אין די „זכרונות", ז"—ז (45-41), דעם באריהמטען אברהם־יעקב שטערנס א זוהן, ר' יעקב רייפמאן און דער מדקדק און משכיל ר' דוד שיפמאן און אנדערע. אפילו די שמשים אין בית־המדרש — זאגט דוד שיפמאן — האבען זיך אויס־געצייכענט מיט זייער לערנען און ווי־סען". אין דעם זאמאשטשער בית־המדרש געפינט זיך אין יענער צייט א גרויסע ביבליאטעק מיט פיעלע טייערע ספרים אויף אלע נעביטען פון דער העברעאישער ליטעראטור. מיט רעכט ווערט געזאגט: „דער אויר פון זאמאשטשער בית־המדרש מאכט קלוג". אויף די פשוט'ע זאמאש־טשער איינוואוינער קאנען גוט העברע־איש. עס זענען דא צוגישען זיי אזעלכע, וואס פארשטעהען איירא־פעאישע שפראַ־כען, אויסער דער פויליש־ישער שפראך, וואס עס איז נישטא קיין איינער, וועלכער זאל ניט קאנען לייענען אדער שרייבען פוי־ליש"...

איינינע פון אט די געלערנטע און גדולים האט נאך פרץ אליין גוט געקאנט, און פון די איבעריגע האט נאך געשוועבט דער גייסט איבער דער אריגינעלער שטאדט זאמאשטש.

פרצ'עס א בן־עיר, וואס וואוינט זינט פיעל יאהרען אין אמעריקע, האט דא ניט לאנג איבערגעגעבען פסח קאפ־לאנ'ען איינינע אינטערעסאנטע ערינע־רונגען וועגען פרצ'ן אין זאמאשטש. ער דערצעהלט וועגען דעם אפיקורס יעקב רייפמאן, וואס האט געוואוינט אין שעב־רעשין ארום זאמאשטש (אין שעברעשין, כידוע, האט פרץ יונגעלווייז געלערענט). „כ'האב איהם (י. רייפמאנ'ען) ניט איינ־מאל געזעהן. ער איז געגאנגען אין א לאנגער זשופיצע מיט ווייסע זאקען און אפענע שיכלעך, און אויפ'ן קאפ האט ער געטראגען א ברייט חסידיש היטעל, אבער אין שטאדט האט מען איהם גערופען „יענקעלע רייפמאן" און מען האט איהם געהאלטען פאר א טמא. אין זאמאשטש וואו עס זענען פון אלטע צייטען געבליי־בען טיעפע גראבענס. אט דארט פלעגט קומען יעקב רייפמאן מיט זיינע תלמידים, פרץ, געליבטער און שיפמאן, און שעה'ן־לאנג רעדען וועגען תורה און השכלה. יעקב רייפמאן פלעגט זיצען ביי זיך אין שטוב גאנצע טעג און לערנען און שריי־בען. פרנסה פלעגט געבען אביסעל דאס ווייב און אביסעל האבען איהם אונטער־געשטיצט די משכילים, און אויך זיינע תלמידים. ווען איך בין אלט געווען — דערצעהלט פרצ'ס בן־עיר — 15 יאהר, איז יעקב רייפמאן געשטארבען. איך גע־דענק נאך ווי היינט, ווי שיפמאן איז ארומגעגאנגען איבער די קראמען און גע־שריגען: „יעקב אבינו לא מת!" און אויפגעפאדערט די אידען צו פארמאכען די קראמען לכבוד דעם גרויסען נפטר. א סך יונגעלייט זענען געפאהרען קיין שערעשין אויף דער לוה, און איך האב אויך ארויסגע'ענב'עט ביי מיין טאטען א האלבען רובעל און בין מיטגעפאהרען" (פסח קאפלאן אין ביאליסטאקער „דאס נייע לעבען" 1929 יובילי־נומער, נומ. 3000).

פרץ איז שוין געקומען מיט א דור שפעטער. ער האט אויפגענומען זייער השפעה, אבער באוויזען צו ווייטער. פרץ דערצעהלט וועגען דעם אין „מיינע זכרונות" (ז. 86): „איך קריך קוים אריין מיט א פוס אין דער „באוועגונג" (פון דער השכלה)... „אינ'ם לעפעל וואר־רעם וואסער ווער איך ניט דערטרונ־קען"... „געווען ביי אונז א דור שיפ־מאן... וואס האט זיך א קראם געעפענט מאכט אויף מיר יעקב רייפמאן — פון דער ציט ווען עקזיסטענץ האט זיך נאך געפונען אזוי צו זאגען, אין די וויסעלאך.

לויט די פלענער וועלען דריי רייזיגע זאלען זיין פארנומען מיט דער גראנדיע־זער אויסשטעלונג. דערויף וועט מען לויט די פלענער דארפען אויסגעבען אייניגע הונדערט טויזענט דאלאר, און די גרעסטע וויסענשאפטליכע אויטאריטעטען גיבען זייער מיינונג און ראט וועגען דעם ווי אזוי די דאזיגע אינטערעסאנטע אויס־שטעלונג דארף געמאכט ווערען. פיעלע קינסטלער זיינען באשעפטיגט אין אויס־ארבייטען די גרופען, סעריעס פון פיגור־רען אין בילדער וועלכע וועלען זיין א טייל פון דער אויסשטעלונג.

דער גאנצער פראיעקט דארף דורכ־געפיהרט און פארענדיגט ווערען אין יאהר 1933, צו דער צייט ווען עס וועלען קומען פון דער גאנצער וועלט בעזוכער וועלט אויסשטעלונג, וועלכע דארף ווייזען א יאהרהונדערט פון שיקאגאס ענטוויקלונג. אין שיקאגא וועט מען דעמאלט קאנען זעהן אלץ וואס די וויסענשאפט ווייסט צו היינטיגען טאג וועגען פרעהיסטארישע צייטען.

די גרויסע אויסשטעלונג וועט דאר־פען ווייזען די ענטוויקלונג פון פלאנצען לעבען. די עוואָלוציע פון באשעפעניש און פון דעם מענשען, אנהויבענדיג פון די נידעריגסטע פארמען פון לעבען, וועלכע זענען בעשטאנען פון ארגאניזמען פון איין צעל, וועלכע עס זיינען לויט דער ווי־

בען טיעפע גראבענס. אט דארט פלעגט קומען יעקב רייפמאן מיט זיינע תלמידים, פרץ, געליבטער און שיפמאן, און שעה'ן־לאנג רעדען וועגען תורה און השכלה. יעקב רייפמאן פלעגט זיצען ביי זיך אין שטוב גאנצע טעג און לערנען און שריי־בען. פרנסה פלעגט געבען אביסעל דאס ווייב און אביסעל האבען איהם אונטער־געשטיצט די משכילים, און אויך זיינע תלמידים. ווען איך בין אלט געווען — דערצעהלט פרצ'ס בן־עיר — 15 יאהר, איז יעקב רייפמאן געשטארבען. איך גע־דענק נאך ווי היינט, ווי שיפמאן איז ארומגעגאנגען איבער די קראמען און גע־שריגען: „יעקב אבינו לא מת!" און אויפגעפאדערט די אידען צו פארמאכען די קראמען לכבוד דעם גרויסען נפטר. א סך יונגעלייט זענען געפאהרען קיין שערעשין אויף דער לוה, און איך האב אויך ארויסגע'ענב'עט ביי מיין טאטען א האלבען רובעל און בין מיטגעפאהרען" (פסח קאפלאן אין ביאליסטאקער „דאס נייע לעבען" 1929 יובילי־נומער, נומ. 3000).

פרץ איז שוין געקומען מיט א דור שפעטער. ער האט אויפגענומען זייער השפעה, אבער באוויזען צו ווייטער. פרץ דערצעהלט וועגען דעם אין „מיינע זכרונות" (ז. 86): „איך קריך קוים ארויין מיט א פוס אין דער „באוועגונג" (פון דער השכלה)... „אינ'ם לעפעל וואר־רעם וואסער ווער איך ניט דערטרונ־קען"... „געווען ביי אונז א דור שיפ־מאן... וואס האט זיך א קראם געעפענט מאכט אויף מיר יעקב רייפמאן. א מענש געפינט גרייזיגן אין תנ"ך, מעהר ראשי־תיבות, ווי אין „פרי־מגדים", און וואשט זיך ניט מיט א קווארט, וואס האט א געשפרונגענע ראנד און טראגט א טליתקטן... מיך אבער באשעפטיגען „דברים העומדים ברומו של עולם"... „חווה" און „יצירה"... נאך וואס האט גאט די וועלט באשאפען. (מיינע זכרונות" ז. 107).

דאס איז דער באדען, אין וועלכען עס אידיש וועזען, זיין מחות און גייסט.

און „אט, מיין וועלטעל ווערט דייר כער... עס זייכט פון שטאדט ארויס און אנעקסירט דעם אינזשערנעט נארטען"... א „גוויש־פארשלאסענער גן־עדן"... שפאן צירט מען אמאל איבער'ן שאסיי, לאזט מען זיך ביים אינזשענערנעם נארטען, אראפ אין ראוו אריין, און מען קוקט אין נארטען ארויין מיט גרויס גלוסטונג... מען שטעקט די קעפ, מיט די ברענענדיגע אויר־גען, צווישען די שטאכעטען אריין וואס־טיעפער... זעהט מען ביימער און ביימער און אליין... און דאס ווייסע הויז, וואס בלאנקט פון די גרינע ביימער ארויס... און דאס דורכפלאטערען פון ווייסע קליי־דער, וואס די דאמען וואס קומען אמאל אין שטאדט אריין שפאצירען באנלייט מיט קווייטען. — — — די פאלקאוואי מוזיק קומט און שפיעלט פאר'ן הויז... אינווייניג אין הויז ווערט געטאנצט... מאנכמאל, אין שטילע אוועטנען הערט מען פון הויז ארויס פיאנא־שפיעל... מיכל, אונזער קאפעלמייסטער פון די קלעזמער, מיין שפעטערדיגער יואל פון „וואס אין דער פידעלע שטעקט" שטאל־פערט שוין (זעלטען נאר איינגאנצען ניב־טער) איבער'ן ראוו מיט דורשטיגע אויר־גען און פאנגט מיט'ן געשפיצטען אויער די מוזיק... פון דער מוזיק, זאגט מען, מאכט ער מאראלישע שטיינערנס צום באַ־דעפענס, מאדשען צו די חופות און פריי־לעבצער צו דער „וויעצערע"...

די אינזשענערען ווערען אפגערופען. דער אינזשענערנער נארטען ווערט גע־עפענט פאר דער באפעלקערונג. דער גן־עדן איז אפען, ער פארבייטערט מיין קינדישע וועלט. שפעטער וועל איך צו איהם צוגעמען א שטיק זאקסישען גאר־טען פון וואדשע און די רבישע גערטלעך פון סטרוקאוו און ביאלע, און מאכען א רעזידענץ פאר א אידישען גביר אין צפת..." (מיינע זכרונות", ז. 114-122).

ווי ניט עהנליך איז געווען די אמא־ליגע שטאדט זאמאשטש מיט איהרע אי־דען און ניט־אידען מיט איהר אויסזעהען און לעבענס־שטיינער צו די אלע אידישע שטעדט און שטעדטלאך אין ליטע און אין וואלין, וואס האבען אויפגעהאדעוועט דורות אידישע שרייבער, וועלכע האבען געשאפען די אידישע ליטעראטור. „ער־געץ אנדערש — שרייבט פרץ — פילי־דערט, רוישט. חסידים שמייסען משכילים אויף קאנקאדראציעס, — משכילים שריי־בען מיט איין האנט שירים בשבח החשכלה און וועגען די פיער צייטען פון יאהר, און אדע־דאנקען־און לויב־געזאנגען צו דער ממשלה, פאר איהר חסד צו כנסת ישראל, און מיט דער צוויטער האנט — מסירה'לאך אויף די שווארצע... און א מלחמה מיט תקיפים אין קהל, א מלחמה מיט רבי'ס, א מלחמה מיט חסידים, מיט רבנים... ביי אונז — פון דעם אלעם קיין צייכען" („מיינע זכרונות", ז. 83).

באמת א וואונדערבארע, טיעף־אייר־גענארטיגע אידישע שטאדט, מיט סטיל און כאראקטער, מיט גאנצע און געבראַ־כענע ליניעס, מיט וועגען אין דער רייכער אידישער נייסטיגער געשיכטע, און מיט אויסקוקען, פערספעקטיווען און סינטע־טישע אויסוועגען. און ווען מען פאר־טיעפט זיך אין דעם אידישען זאמאשטש, וואס פרץ האט פונסניי אנטפלעקט פאר אונז אין זיינע זכרונות, ווערט פאר אונז פארשטענדליכער פרץ גופא. פרץ מיט זיינע אויפבליצען און נעהיימנישען, מיט זיינע אידישע און אלמענשליכע מאטי־ווען, מיט זיינע ווידעראנאנדען מיט די פראבלעמען און קאנטראסטען, אויף וועל־כע עס וויקלען זיך אלע זיינע שריפטשטע־לערישע ידיעות"...

ניט אומזיסט האט זיך פרץ אזוי לאנג געטויכט אין זיין זאמאשטש, ווען ער האט געזוכט און געוואלט געפינען דעם שליסעל צו זיך און צו זיינע ווערק.

2.

אין זאמאשטש איז פרץ געבוירען געוואָרען, און אין זאמאשטש האט פרץ ביז'ן 38-39־טען יאהר פון זיין לעבען, מיט גאר קליינע הפסקות, כסדר גע־וואוינט. און ניט נאר פרץ, נאר אויך זיין מוטער, זיין זיידע און עלטער־זיידעס (פון מוטערס־צד) זענען געבוירען, און אלע זייערע יאהרען אפגעלעבט אין אט דער וואונדערבארער, אריינגעלער פריצייש אינטעליגענטער שטאדט.

זאמאשטש איז טיעף איינגעשניטען אין פרצ'עס עמפינדליכער נשמה, און גע־בליבען לעבען אין זיין פאנטאזיע אויך דאס אידישע זאמאשטש איז ביי פרצ'ן אין די געהירען ווי אמאל: „בראמען זע־נען נאך בראמען געווען... די לובלינער בראם איז ווי־זאי־ווי צו די בית־המדרש־פענסטער... און אין בית־המדרש צוויי גראהע טויבען, צווילינג־ברידער... זיינען בית־המדרש שטאדט ביי שטאדט, מיט'ן רוקען צוב שולחן. מיט'ן פנים צום ארון־קודש... און וואורקען, אויב זיי בליי־בען עטוואס לענגער נאכ'ן דאוונען, ווי די טויבען, וועגען אלטע צייטען". „און איך — דערצעהלט פרץ — בין שוין ביים שולחן, האלט שוין די אויערען צווישען די גראָע קעפ..." „א שפאס אמאליק זאמאשטש!".

נאך גאר אין דער יוגענט האט פרץ אנגעהויבען מיט אידישע האלב־בדחניש־לידער־קופלעטען, געווידמעט זאמאש־טשער פאסירונגען — „זאמאשטשער פאזשאנדקעס", — און אויך לסוף פון זיינע יאהרען האט ער פארענדיגט מיט דער פארטיעפטער, עכטפריצישער ערינע־רונגס־פאעמע „מיינע זכרונות", וואס ס'איז ניט באשערט געווען, זי זאל זיך אויסשפרייטען ווייטער אויסער דער שטאדט זאמאשטש. אויף אין פיעל אנ־דערע ווערק וואס פרץ האט געשאפען צווישען דעם ניט־זיכערען אנהויב און דעם איבערצייגונגס סוף, איז זאמאשטש געווען ביי פרצ'ן דער ניט־אויסשפענדיי־גער קוואל פאר זיין שאפען, פאר זיינע ווייזעס.

זאמאשטש איז אין פרצ'עס פאנטא־זיע שפעטער אליין־מעהר דערהויבען גע־וואָרען. „אין דער ערינערונג — זאגט פרץ וועגען זאמאשטש אין די „זכרונות" (ז.37). „געבוירען און דערצויגען איז זאמאשטש, מוז איך, אום זאמאשטש צו זעהען, פארבריבען וועגען דריי מיילען ווייט — קיין שעברעשין, ערשט אין דער היילצערנער שטאדט... ערשט אין ניידעריג־נעבויטען, שינדעל און אויך שטרוי גע־דעקטען שעברעשין פלאנצט זיך און שטעלט זיך אויף, פאר מיינע פייכט־פאר־בענקטע אויגען, מיין געמויערטע דריי־שטאקיגע אייזען און דאך־ציגעל־נעדעק־טע היים... וואס זייכט זיך ניט אויס אין דער לענג „ווי אן אפגעשטאנענער פיש", נאר מוז, צווישען וואלען געדרענגט, וואס־טען ארויף צו דער הויך. איך האב גע־מוזט באקומען צו זעהען דאס אומגעלומ־פערטע הילצערנע מיסגעבוירט פון שטאדט זייגער אין שעברעשין, — איך זאל דער־פיהלען די גאנצע הויכע פראכט פון מיין היימישען זייגער־טורעם, וואס קראצט, ווי מיר האט זיך דעמאלט געדאכט, די וואלקען. און געמוזט באקומען צו זעהען דאס שטיק „ברכי נפשי" ארום שעברע־שין, די „לבשו כרים הצאן" — דאס גרי־נע טישטוך, באפלעקט מיט'ן בהמחשען געל און רויט, מיט'ן בריקעל צום וואסער און צו דער פון דער עלטער פארשווארצ־טער און פון מעהל פארווייסטער, וואַ־סער־מיהל, — איך זאל באמערקען און קאנען אפשאצען דעם באזונדערען חן פון אונזער „אונטער'ן פעסטונג" וואס איך האב איבערגעגעבען אין „משיח'ס צייט־טען", פון קליינע פארשאטענע שפאציר־פלעץ צווישען וואלען, אין דער באהאל־טענער „אוצ'יעצקא", וואו איך האב גע־לאזט שפאצירען דעם קאצקער און בעל־זער אין „שהשמחה במעונו" (ז' ז. 38-93).

נאך אין „מאנישע", אין זיין ערש־

(פארזעצונג אויף פיידזש 6)

גרייטען צו א זעלטענע אויסשטעלונג וועלכע זאל ווייזען די אנטוויקלונג פון לעבען אויף דער ערד

דער פיעלד מוזעאום פון שיקאגא וועט אילוסטרירען ביי דער שיקאגא וועלט אויסשטעלונג די געשיכטע פון אנדערהאלבען ביליאן יאהר פון לעבען. פון די אראלטע פרעהיסטארישע צייטען ביז דעם היינטיגען טאג. — איינער פון די זעלטענסטע און אינטערעסאנטעסטע אונטער־נעהמונגען וואס די וועלט האט ווען געזעהן.

פון פ. ל.

דער פיעלד מוזעאום פון נאטור גע־שיכטע אין שיקאגא האט אויסגעארבייט א פלאן פון א ריזיגער אונטערנעהמונג, נעמליך צו ווייזען דורך אן אויסשטעלונג די געשיכטע פון לעבען אויף דער ערד, דערלעבעס דארף דעקען א פעריאד פון ארום אנדערהאלבען ביליאן יאהרען, אנהויבענד־דיג פון דער צייט ווען עקזיסטענץ האט זיך נאך געפונען אזוי צו זאגען, אין די וויסעלאך.

לויט די פלענער וועלען דריי רייזיגע זאלען זיין פארנומען מיט דער גראנדיע־זער אויסשטעלונג. דערויף וועט מען לויט די פלענער דארפען אויסגעבען אייניגע הונדערט טויזענט דאלאר, און די גרעסטע וויסענשאפטליכע אויטאריטעטען גיבען זייער מיינונג און ראט וועגען דעם ווי אזוי די דאזיגע אינטערעסאנטע אויס־שטעלונג דארף געמאכט ווערען. פיעלע קינסטלער זיינען באשעפטיגט אין אויס־ארבייטען די גרופען, סעריעס פון פיגו־רען אין בילדער וועלכע וועלען זיין א טייל פון דער אויסשטעלונג.

דער גאנצער פראיעקט דארף דורכ־געפיהרט און פארענדיגט ווערען אין יאהר 1933, צו דער צייט ווען עס וועלען קומען פון דער גאנצער וועלט בעזוכער וועלט אויסשטעלונג, וועלכע דארף ווייזען א יאהרהונדערט פון שיקאגאס ענטוויקלונג. אין שיקאגא וועט מען דעמאלט קאנען זעהן אלץ וואס די וויסענשאפט ווייסט צו היינטיגען טאג וועגען פרעהיסטארישע צייטען.

די גרויסע אויסשטעלונג וועט דאר־פען ווייזען די ענטוויקלונג פון פלאנצען לעבען. די עוואָלוציע פון באשעפעניש און פון דעם מענשען, אנהויבענדיג פון די נידעריגסטע פארמען פון לעבען, וועלכע זענען בעשטאנען פון ארגאניזמען פון איין צעל, וועלכע עס זיינען לויט דער ווי־

מלחמה מיט תקיפים אין קהל, א מלחמה מיט רבי'ס, א מלחמה מיט חסידים, מיט רבנים... ביי אונז — פון דעם אלעם קיין צייכען" („מיינע זכרונות", ז. 83).

באמת א וואונדערבארע, טיעף־אייר־גענארטיגע אידישע שטאדט, מיט סטיל און כאראקטער, מיט גאנצע און געבראַ־כענע ליניעס, מיט וועגען אין דער רייכער אידישער נייסטיגער געשיכטע, און מיט אויסקוקען, פערספעקטיווען און סינטע־טישע אויסוועגען. און ווען מען פאר־טיעפט זיך אין דעם אידישען זאמאשטש, וואס פרץ האט פונסניי אנטפלעקט פאר אונז אין זיינע זכרונות, ווערט פאר אונז פארשטענדליכער פרץ גופא. פרץ מיט זיינע אויפבליצען און נעהיימנישען, מיט זיינע אידישע און אלמענשליכע מאטי־ווען, מיט זיינע ווידעראנאנדען מיט די פראבלעמען און קאנטראסטען, אויף וועל־כע עס וויקלען זיך אלע זיינע שריפטשטע־לערישע ידיעות"...

ניט אומזיסט האט זיך פרץ אזוי לאנג געטויכט אין זיין זאמאשטש, ווען ער האט געזוכט און געוואלט געפינען דעם שליסעל צו זיך און צו זיינע ווערק.

2.

אין זאמאשטש איז פרץ געבוירען געוואָרען, און אין זאמאשטש האט פרץ ביז'ן 38-39־טען יאהר פון זיין לעבען, מיט גאר קליינע הפסקות, כסדר גע־וואוינט. און ניט נאר פרץ, נאר אויך זיין מוטער, זיין זיידע און עלטער־זיידעס (פון מוטערס־צד) זענען געבוירען, און אלע זייערע יאהרען אפגעלעבט אין אט דער וואונדערבארער, אריינגעלער פריצייש אינטעליגענטער שטאדט.

זאמאשטש איז טיעף איינגעשניטען אין פרצ'עס עמפינדליכער נשמה, און גע־בליבען לעבען אין זיין פאנטאזיע אויך דאס אידישע זאמאשטש איז ביי פרצ'ן אין די געהירען ווי אמאל: „בראמען זע־נען נאך בראמען געווען... די לובלינער בראם איז ווי־זאי־ווי צו די בית־המדרש־פענסטער... און אין בית־המדרש צוויי גראהע טויבען, צווילינג־ברידער... זיינען בית־המדרש שטאדט ביי שטאדט, מיט'ן רוקען צוב שולחן. מיט'ן פנים צום ארון־קודש... און וואורקען, אויב זיי בליי־בען עטוואס לענגער נאכ'ן דאוונען, ווי די טויבען, וועגען אלטע צייטען". „און איך — דערצעהלט פרץ — בין שוין ביים שולחן, האלט שוין די אויערען צווישען די גראָע קעפ..." „א שפאס אמאליק זאמאשטש!".

נאך גאר אין דער יוגענט האט פרץ אנגעהויבען מיט אידישע האלב־בדחניש־לידער־קופלעטען, געווידמעט זאמאש־טשער פאסירונגען — „זאמאשטשער פאזשאנדקעס", — און אויך לסוף פון זיינע יאהרען האט ער פארענדיגט מיט דער פארטיעפטער, עכטפריצישער ערינע־רונגס־פאעמע „מיינע זכרונות", וואס ס'איז ניט באשערט געווען, זי זאל זיך אויסשפרייטען ווייטער אויסער דער שטאדט זאמאשטש. אויף אין פיעל אנ־דערע ווערק וואס פרץ האט געשאפען צווישען דעם ניט־זיכערען אנהויב און דעם איבערצייגונגס סוף, איז זאמאשטש געווען ביי פרצ'ן דער ניט־אויסשפענדיי־גער קוואל פאר זיין שאפען, פאר זיינע ווייזעס.

זאמאשטש איז אין פרצ'עס פאנטא־זיע שפעטער אליין־מעהר דערהויבען גע־וואָרען. „אין דער ערינערונג — זאגט פרץ וועגען זאמאשטש אין די „זכרונות" (ז. 37). „געבוירען און דערצויגען איז זאמאשטש, מוז איך, אום זאמאשטש צו זעהען, פארבריבען וועגען דריי מיילען ווייט — קיין שעברעשין, ערשט אין דער היילצערנער שטאדט... ערשט אין ניידעריג־נעבויטען, שינדעל און אויך שטרוי גע־דעקטען שעברעשין פלאנצט זיך און שטעלט זיך אויף, פאר מיינע פייכט־פאר־בענקטע אויגען, מיין געמויערטע דריי־שטאקיגע אייזען און דאך־ציגעל־נעדעק־טע היים... וואס זייכט זיך ניט אויס אין דער לענג „ווי אן אפגעשטאנענער פיש", נאר מוז, צווישען וואלען געדרענגט, וואס־טען ארויף צו דער הויך. איך האב גע־מוזט באקומען צו זעהען דאס אומגעלומ־פערטע הילצערנע מיסגעבוירט פון שטאדט זייגער אין שעברעשין, — איך זאל דער־פיהלען די גאנצע הויכע פראכט פון מיין היימישען זייגער־טורעם, וואס קראצט, ווי מיר האט זיך דעמאלט געדאכט, די וואלקען. און געמוזט באקומען צו זעהען דאס שטיק „ברכי נפשי" ארום שעברע־שין, די „לבשו כרים הצאן" — דאס גרי־נע טישטוך, באפלעקט מיט'ן בהמחשען געל און רויט, מיט'ן בריקעל צום וואסער און צו דער פון דער עלטער פארשווארצ־טער און פון מעהל פארווייסטער, וואַ־סער־מיהל, — איך זאל באמערקען און קאנען אפשאצען דעם באזונדערען חן פון אונזער „אונטער'ן פעסטונג" וואס איך האב איבערגעגעבען אין „משיח'ס צייט־טען", פון קליינע פארשאטענע שפאציר־פלעץ צווישען וואלען, אין דער באהאל־טענער „אוצ'יעצקא", וואו איך האב גע־לאזט שפאצירען דעם קאצקער און בעל־זער אין „שהשמחה במעונו" (ז' ז. 38-93).

נאך אין „מאנישע", אין זיין ערש־

(פארזעצונג אויף פיידזש 6)

ווי אזוי די אראבער טייטשען אויס די ברית שלום באוועגונג

אין די אידישע קרייזען, וואו עס איז פארען א פאזיטיווע באציאונג צום ציוניזם, הערט מען זייער אפט דיסקוטירען וועגען דער „בחינת שלום" באוועגונג.

און אויך אין די געגנערישע קרייזען כאפט מען זיך אן, אין דעם וואָרט „ברית שלום", ווי אין א זאך וואס דארף דיענען פאר זיי ערע צוויי־קען — צו באשטעטיגען זייער געגנערשאפט צו ארץ ישראל.

„ברית שלום" — וואס איז עס דען, אויב ניט אן איבערגעניצ־ווענע אלטע באוועגונג, וואס איז צוריק אויפגעשטאנען תזזית המתים, דער אלטער אחד העם'איזם אין א נייעם הלבוש.

אזוי ביימען זיך היסטאָרישע געשטאלטען. אמאל איז גם געווען זען יבנה אין די־טעג פון דעם צווייטען חורבן. דאן איז געקומען א צווייטע גייסטיגע פעריאָדע, דער אחד העם'איזם, וועלכער האט געזוכט מינימיזען ארץ ישראל צו דער שאפונג דארטען פון א גייסטיגען עיר הנקלט. אן אנטרינונגס־פלאן פאר צוברא־כענע און בענקענדע אידישע נשמות. לאמיר בויען יבנה, איז געווארען דער אלט־באנייטער געשריי, און דו"ך תרבות און קולטור האטעווען די „יהדות". דאס אידישקייט. ניט פאליטישער ציוניזם, ניט דעם לעבעדיגען אידען, נאר א גייסטיגען צענטער פאר אידיש־קייט. און אז דאס האט זיך שוין אויסגעלעבט, אז דאס האט ניט געפו־נען קיין וואָרצלען ביים פאלק, איז ווען עס איז געקומען א מאָמענט פון יאוש און דערשלאגענקייט, איז אנטשטאנען די „ברית שלום" באוועגונג, וועלכע דערדס וועגען דער זעלבער גייסטיגקייט, מיט א צוגאב, אז מיר דארפען רעדען מיט א תהנונים־שפראך צו די אראבישע עפענדיס, וועל־כע האבען אונז פארבלוטיגט אין די אויגוסט טעג פון לעצטען יאר.

און אז מען האט די טעג געלייענט די ווייטערדיגע „אימא" טעלע־גראמע, וואס איז פארעפענטליכט געווען אין דער גאנצער אידישער פרעסע, מיט פון דאס נייע געמיזט א טראכט טאן. וואוהין טרייבט מען מיט דער „ברית שלום" פאליטיק, און צו וואס קען עס דערפירען. די טעלעגראמע האט זיך געלייענט:

ירושלים, אפריל 23 (איטא). — די פאלעסטינער אראבישע דעלעגא־ציע, וואס געפינט זיך איצט אין לאנדאן וועט ניט וועלען זיך צוזאמענטרע־פען מיט די ציוניסטישע פירער בנוגע פארהאנדלונגען וועגען א פארשטענ־דיגונג, שרייבט די היגע אראבישע צייטונג „אל דזשאמיא".

די צייטונג ערקלערט, אז „די אראבער אנערקענען ניט די ציוניסטען אלס אזעלכע, וועלכע האבען דאס רעכט צו פארהאנדלען און א דעה צו זאגען וועגען אנטוויקלונג פון דער ארבייט אין פאלעסטינע, וואס איז אן אראביש לאנד".

נאך ביים ערשטען ארויסטרים פון דעם „ברית שלום" האט די אידי־שע וועלט ריכטיג אנגעצייגט אויף דעם, אז אויב עס האנדעלט זיך וועגען איבערבעטען, וועגען בעטען סליחה ומחילה, דארפען די שלעגער קומען צו די געשלאגענע, און ניט מיר צו זיי, און די פארבריסענקייט פון דעם אראַ־בישען עפענדי און די מופתי אנהענגער, איז שוין יעצט גענוג קלאר פאר אלעמען, זיי ווילען אפילו ניט אנערקענען דעם פאקט, אז אידען לעבען אין לאנד, און האבען געוויסע רעכטן, און צי זיי ווילען אדער ניט, מוזען זיי אנערקענען אז די ציוניסטישע פארטרעטערשאפט רעפרעזענטירט זיי.

די אידישע געשיכטע האט אונז געגעבען, אז דאנאלסט, ווען מיר האנדלען ווי שטאלצע אידען און מענשען, רעכענען מען זיך מיט אונז, דארטען אבער וואו מיר בויגען דעם רוקען און קוקען אויף זיך ווי דערנידע־ריגטע, ברעגנען עס נאר צו שאנד און שפאט.

און אויך דער יעצטיגער פאל איז ניט קיין אויסנאם.

פרידען מיט די אראבער — יא, דאס ווילען די אידען, דאס האט אפיציעל באטאנט דאס לאנדאנער אגענטור קאנפערענץ. אבער א פרידען פון גלייך מיט גלייך, פון צוויי גלייכע שכנים, און דאס צו דערגרייכען וועלען די אראבער צוערשט זיך מוזען אויסלערנען אן אנדער שפראך, א מער ווירדיגע שפראך.

אויב יא „ברית שלום", דארפען די אנהענגער פון דעם, צוערשט איינקנעלען עס מיט די עפענדיס און אז די לעצטע וועלען זיין גרייט, וועט קיין אידישע מניעה זיכער ניט זיין.

און וויעדער מארגענטוי

הענרי מארגענטוי פארדיענט ווידער אביסעל „פובליסיטי", אבער אך און ווי צו אזא פראמינענץ.

הענרי מארגענטוי איז א איד, אבער אין אידישען לעבען פארנעמט ער מערסטענס א פלאץ לגנאי ווי לשבח.

פון דער גאנצער אסימילאטאריש־יאהודימשער גרופע איז ער פאר־בליבען דער פארביסענסטער געגנער פון דעם ציוניזם בפרט און פון אידישע אינטערעסען בכלל.

און צו דער דאזיגער קרון זיינער האט ער צוגעזעצט די טעג נאך א לימאנט.

הענרי מארגענטוי, איז אמאל געווען אמעריקע'ס אמבאסאדאר אין דער טערקיי, און אין די מלחמה־טעג און נאך דער מלחמה האט ער פאר־וואלטעט מיט חילפס־ארבייט אין גריכענלאנד, וואו ער איז דורך דעם גע־וואָרען זייער פאפולער. און יעצט, ווען גריכענלאנד פייערט דעם הונדערט יעריגען יובילעאום פון איר אומאפהענגיגקייט, האט מען אים אהין איינגע־לאדען אלס איינעם פון גריכענלאנד'ס רעטער.

דאס איז די פאסירונג בכלל. אבער צו דעם איז נאך פאראן א ספע־ציעלער צוגאב.

סאלאניקי האט א גרויסע אידישע קהלה. די גרעסטע אין גריכענלאנד, און ווען ער אי